

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ МАЛИХ ГОСПОДАРСЬКИХ ФОРМУВАНЬ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

А.С. Мохненко – к.е.н., доцент Херсонський ДАУ

Постановка проблеми. В Україні виникла парадоксальна ситуація: за останні роки значно зросла частка малих форм господарювання у валовому виробництві сільськогосподарської продукції, яка загалом в Україні та в Північному регіоні зокрема, складає близько 60%. У той же час методичні рекомендації з функціонування і визначення економічної ефективності виробництва в цих господарських формуваннях – відсутні. Відсутня також достовірна інформація про їх діяльність (затрати живої та уречевленої праці на одиницю продукції, її собівартість, рівні прибутковості й рентабельності виробництва за видами продукції та в цілому по господарству).

Стан вивчення проблеми. Процеси реформування сільського господарства, що відбулись в кінці ХХ століття в Україні, істотно вплинули на організаційні основи функціонування господарських формувань на селі. Так, зокрема на базі колишніх крупних господарств (колгоспів, радгоспів, міжгосподарських підприємств і об'єднань) виникли нові організаційно-господарські структури, важливе місце серед яких зайняли фермерство та господарства населення.

До господарств населення, які за статистикою належать до категорії домогосподарств, відносять особисті селянські господарства, виробників сільськогосподарської продукції на присадибних ділянках, на ділянках колективного й індивідуального садівництва і городництва та на дачних ділянках. Станом на 1 січня 2007 р. в Україні зареєстровано близько 5 млн. селянських господарств, членам яких відповідно до чинного законодавства надані земельні ділянки з цільовим призначенням "для ведення особистого селянського господарства". Середній розмір такого господарства становить 1,38 га. При цьому загальна кількість сільських господарств населення становить близько 16 млн., тобто втричі більше, ніж офіційно зареєстрованих особистих господарств населення при середньому розмірі такого господарства 1,04 га.

До класичного фермерського господарства ми відносимо господарство, що ґрунтується на праці фермера та членів його родини з можливим залученням до одного середньорічного найнятого працівника. Взагалі основною класифікаційною ознакою малих форм господарювання у сільському господарстві, на наш погляд, має бути особиста участь членів цих господарств та їх родин у виробничому процесі. Тому до малих форм господарювання на селі ми відносимо господарства населення, в тому числі особисті селянські господарства, а також класичні фермерські господарства.

Особисті господарства населення та класичні фермерські господарства виробляють досить великий асортимент сільськогосподарської продукції. Так, типове особисте господарство виробляє близько 50 видів рослинницької та 8 видів тваринницької продукції:

- 16 видів овочевих культур – капуста, помідори, огірки, перець, баклажани, часник, цибуля, кріп, петрушка, морква, буряки столові, картопля, кабачки, гарбузи, дині, кавуни;

- 15 видів ягід та фруктів – полуниця, суниця, смородина, айва, малина, черешня, вишня, слива, яблуко, груша, персик, абрикос, шовковиця, калина, горіх;

- 9 видів зернових – пшениця, жито, ячмінь, кукурудза, просо, гречка, квасоля, горох, мак;

- 3 види технічних – цукровий буряк, соняшник, льон-довгунець;

- 8 видів тварин – корови, свині, кури, гуси, качки, вівці, кози, коні.

Така величезна кількість видів рослинницької та тваринницької сільськогосподарської продукції в одному господарстві обумовлена тим, що ці господарства зорієнтовані на самозабезпечення продуктами харчування. Крім цього, в особистих господарствах населення виробляється і певний асортимент продукції переробки молока, м'яса, овочів, фруктів тощо, продукції збору дикоростучих рослин, ягід і грибів, а також продукції різних кустарних промислів і художніх ремесел.

Завдання і методика досліджень. Особисті господарства населення та класичні фермерські господарства потребують специфічних підходів при організації їхньої діяльності, зокрема плануванні виробничої програми, собівартості продукції й робіт, економічної та соціальної ефективності виробництва. Маючи певну кількість виробничих ресурсів, такі господарства стоять перед вибором напрямів їх використання з метою одержання максимуму виручки від реалізації продукції та валового доходу. Для малих форм господарювання ці показники є важливішими від показників суми прибутку та рівня прибутковості. Пояснюється це саме специфікою функціонування цих господарств, які ґрунтуються на власній праці їх членів, тобто на сімейній основі. В цих господарствах відсутня категорія заробітної плати. Отримана виручка від реалізації продукції розподіляється на матеріальні витрати та валовий дохід. У свою чергу валовий дохід поділяється на фонди нагромадження та споживання, а не на оплату праці й прибуток, як це відбувається у великих капіталістичних сільськогосподарських підприємствах, які здійснюють діяльність із залученням найманої праці.

Основними завданнями малих форм господарювання при організації їх діяльності є вибір напрямів спеціалізації виробництва, основних і допоміжних галузей, обсягів виробництва та співвідношення між окремими видами продукції при заданих рівнях витрат. Для цього

необхідно мати інформацію, яка продукція забезпечує найвищу виручку та валовий дохід на 1 га землі. Як показує світовий та вітчизняний досвід діяльності малих форм господарювання у сільському господарстві, їх основною товарною галуззю, як правило, має бути одна з галузей тваринництва. Це обумовлюється такими чинниками. По-перше, обмеженістю земельних ресурсів, що змушує підвищувати інтенсивність їх використання, що без розвитку тваринництва практично неможливо здійснити. По-друге, тваринницька продукція забезпечує стабільні та регулярні грошові надходження протягом року. По-третє, вона дає можливість рівномірніше розподіляти трудові затрати членів господарства у виробничому циклі протягом року. І, по-четверте, тваринництво забезпечує рослинницьку галузь органічними добривами, що є ключовим елементом збереження і підвищення родючості ґрунту, без чого неможливий розвиток рослинництва.

Результати досліджень. Планування затрат праці й виробничих витрат, тісно пов'язане з технологією виробництва продукції рослинництва і тваринництва. Особливістю малих форм господарювання є застосування технологій, що базуються на ручній праці. Звідси інша специфіка цих форм господарювання – самоексплуатація їх членів. Це проявляється в значно вищому рівні затрат праці на виробництво одиниці продукції рослинництва і тваринництва та кількості відпрацьованих робочих днів на рік. Ці показники є вищими від середніх економічних показників у 1,5 і більше разів.

З вище зазначених особливостей методології функціонування малих форм господарювання у сільському господарстві впливають і пропозиції щодо напрямків удосконалення їх діяльності. Зокрема це стосується дорадчої діяльності та підтримки її з боку держави, забезпечення малих форм господарювання на селі сортовим насінням, племінною худобою, мінеральними добривами та засобами механізації виробничих процесів, розвитку кооперації.

Необхідність концентрації уваги на методологічних аспектах дослідження діяльності малих форм господарювання у сільському господарстві обумовлена і тим, що на початкових стадіях формування фермерських господарств їм виділялися незначні земельні площі й вони були дрібними. Оцінка діяльності господарств фермерського типу проводилась також з використанням методологічних підходів дослідження діяльності крупних господарств. В результаті таких підходів до аналізу функціонування фермерських господарств були допущені аналогічні помилки, які мали місце при вивченні діяльності особистих господарств населення. Так, зокрема значно перебільшували роль і можливості фермерства в збільшенні виробництва продукції. Були проведені розрахунки у відповідності з якими стверджували, що фермери України зможуть забезпечити виробництво значних об'ємів сільськогосподарської продукції. Сьогоднішній етап розвитку фермерства спростовує ці малообґрунтовані і значно перебільшені

прогнози. В теперішній час фермери виробляють менше трьох відсотків продукції сільського господарства і ледве зводять кінці з кінцями за результатами своєї діяльності.

Такі методологічні підходи в оцінці функціонування фермерства, особистих господарств населення та інших форм господарювання не є випадковими. Вони носять закономірний характер. Це обмовлено тим, що поява нових для України форм господарювання супроводжувалася старими підходами в оцінці їх діяльності. Тому розкриття особливостей методології дослідження діяльності фермерських господарств далеко виходить за сфери їх діяльності: коріння цих особливостей слід шукати в загальних дослідженнях розвитку суспільних відносин.

У системах ведення господарської діяльності агроформувань фермерство знаходиться посередині між особистими господарствами населення і крупними господарствами. Тому і методологія досліджень фермерських господарств повинна увібрати в себе специфічні особливості вивчення діяльності присадибних господарств громадян і великих за розмірами господарських утворень. В таблиці 1 показані спільні та відмінні риси господарств населення і класичних фермерських господарств.

Таблиця 1 – Відмінність і спільність ознак функціонування фермерських та особистих господарств населення

Відмінні ознаки	Спільні ознаки
Наявність статуту	Сімейний характер виробничої діяльності
Права юридичної особи	Нечітко виражена спеціалізація
Ведення спрощеного обліку своєї діяльності	Дрібнотоварний характер виробництва
Вищий рівень технічної оснащеності виробництва	Поєднання в одній особі виробника, реалізатора і споживача
Можливості оренди землі	Порівняно невеликі площі земельних угідь

Спорідненість фермерства з дрібними господарськими структурами проявляється, в першу чергу, в тому, що ці формування носять сімейний характер діяльності. Вони залучають якомога найменше найманої праці. Тому ці методики дослідження, які накопичені при вивченні діяльності присадибних господарств, слід використовувати і для аналізу функціонування фермерських господарств.

Поряд з цим є істотні відмінності між селянином і фермером. Якщо "селянин" походить з феодалізму, пов'язаний з патріархальною традицією і здебільшого з натуральними ведення господарства, то "фермер" від самого початку уособлює капіталістичний тип господарювання, організовує спеціалізоване товарне виробництво певного виду продукції. Тому саме ці особливості обумовлюють також

необхідність використання методологічних підходів, які виходять за межі діяльності присадибних господарств населення.

Формування фермерських господарств, як товарних господарських утворень, розширює межі їх діяльності і, відповідно, це вимагає використання цілого комплексу показників для дослідження їх функціонування. Товарність господарств фермерського типу більше віддаляє чим споріднює їх з особистими господарствами населення і наближує їх до великих господарських формувань. Не кожне дрібне господарство присадибного типу є товарне, проте крупне господарство завжди повинно бути товарним. У показнику товарності відображається можливість господарства продукувати і реалізовувати певний вид продукції у відповідних обсягах. Тобто, тут прослідковуються певні співвідношення між кількістю продукції, яка споживається в господарстві і яка продається, тобто збувається за межі підприємства.

Існуюча методологія досліджень діяльності великих господарств має безпосереднє використання для аналізу виробництва у фермерських формуваннях. Проте це застосування має певні особливості, які обумовлені, в першу чергу, наявністю відповідної інформації про діяльність цих господарств. Так, у фермерських господарствах облік їх діяльності ведеться з використанням спрощених форм. Тоді як у великих формуваннях облік є більш ширшим і повнішим. Ці характерні особливості ведення облікової роботи в цих господарських утвореннях безпосередньо впливають на використання відповідних методологічних підходів до оцінки їх діяльності.

Ідеальним було б у цих аспектах налагодити облік фермерської діяльності так, як це є у великих господарських структурах. Проте можливості утримувати обліковий апарат працівників для проведення збору і обробки відповідної інформації є обмежені. В першу чергу, це обумовлено розмірами господарств фермерського типу. Особливо це відноситься до фермерства малоземельного Західного регіону України, де в розрахунку на одне фермерське господарство в середньому припадає по декілька десятків гектарів землі. При цьому слід взяти до уваги, що землі не завжди кращої якості. Безумовно, в перспективі, коли відбудеться природний процес концентрації значної кількості земельних угідь в одного власника і в розрахунку на одне фермерське господарство буде припадати по декілька тисяч гектарів землі, тоді необхідно використовувати форми обліку, які мають застосування у крупних господарських формуваннях. У сучасних умовах цього проводити не слід, адже фермерське господарство (так як і інше господарське формування) створюється не для ведення широкомасштабного обліку, а для налагодження процесів виробництва продукції. Тобто виробництво є первинними, а облік вторинним. Ця особливість є характерною для підприємств будь-яких форм господарювання.

Поряд з цим слід відмітити, що особисто фермери не зацікавлені в деталізованому веденні обліку своєї діяльності. І це слід брати до уваги.

Усесторонній облік не стільки дає можливість фермеру дізнатися про результати своєї діяльності і на основі цього приймати відповідні управлінські рішення, скільки можливості державних структур контролювати його діяльність. Кожен керівник хоче керувати сам у своєму господарстві і він негативно сприймає, коли керують ним. Ми абстрагуємося в даних твердженнях від прямого адміністративного втручання у діяльність фермера щодо виконання ним певних виробничих процесів, вибору напрямку своєї діяльності, розпорядженні виробленої продукції тощо. Кожен господарник вирішує ці питання сам, адже він несе відповідальність перед собою результатами своєї діяльності. Ми концентруємо увагу на обсягах і достовірності інформації, що надає фермер у державні структури. Адже за результатами аналізу саме цих матеріалів він зобов'язаний платити податки. А платити податки добровільно не хоче ніхто, тому кожного виробника держава законом зобов'язує вносити відповідні кошти в державну казну.

Вивчаючи історію виникнення фермерства в Україні, було відмічено таку закономірність – фермери прагнули розширити земельні угіддя, одержати фінансову допомогу від держави для налагодження виробництва, допомогу у сортооновленні чи забезпеченні їх господарств високопродуктивною худобою та інших заходах. Однак, з іншого боку, вони проявляли впертість і несприйняття, коли їм вказували на необхідність ведення обліку їхньої діяльності. Деякі фермери ставили питання про повну відміну обліку їх діяльності і представлення відповідної інформації в державні структури, мотивуючи це втручанням в їх господарську діяльність, а у відношеннях з державою обмежитися лише оплатою податку за 1 га сільськогосподарських угідь.

Такий підхід не тільки значно зменшив би можливості використання розроблених методик для дослідження діяльності фермерських господарств, але мав би інші негативні наслідки. В першу чергу, це питання політичного характеру і має не тільки внутрідержавне, а й міжнародне значення. Україна, як відомо, є член світового співтовариства, відповідні органи якого збирають інформацію про розвиток країн, зокрема, і сільського господарства та на основі цього видають міжнародні збірники. Який би міжнародний імідж мала б наша держава, коли б виробнича діяльність фермерів була поза межею її функціонування?

Подання недостовірної інформації про розвиток сільського господарства (це стосується всіх без винятку галузей народного господарства) державними органами України у міжнародні організації знижували б авторитет нашої держави на міжнародній арені. Саме тому налагодження обліку діяльності фермерських господарств має виключно важливе значення. Суть проблеми полягає в оптимальності його вирішення. Необхідно облік вести так, щоб організація його проведення задовольняла б фермера як господарника і держави як контролюючого суб'єкта. На наше переконання тут слід застосувати диференційний

підхід. В основу такого підходу можна покласти розміри господарств (за кількістю земельних угідь на основі бальної оцінки їх якості, обсягів виробленої продукції тощо). Дійсно, коли порівняти фермерське господарство розміром 30-50 га сільськогосподарських угідь, а таких переважна більшість в Карпатському регіоні України, і господарства з площами земель понад тисячу гектарів, то необхідність і можливість їх в обсягах ведення обліку є відчутні. Тому у великих фермерських господарствах облік діяльності повинен бути таким, як у сільськогосподарських підприємствах аналогічних розмірів. На вирішення цих проблем повинні бути спрямовані наукові установи і державні структури різних ієрархічних рівнів керівництва.

Висновки та пропозиції. Отже, методологічні підходи дослідження діяльності організаційно-господарських структур в АПК повинні носити комплексний характер. При вивченні функціонування будь-якого господарського утворення слід використовувати ті аспекти, які враховують найхарактерніші особливості для діяльності того чи іншого господарства. Фермерство, наприклад, як форма господарювання в аграрному виробництві, покликана, в першу чергу, забезпечити виробництво сільськогосподарської продукції з метою одержання прибутку. Всі інші види діяльності для фермерів є другорядними та допоміжними. Тому саме зональний поділ є пріоритетнішим напрямком досліджень функціонування фермерства.

Не менш важливе значення в методології дослідження діяльності особистих і фермерських господарств має використання різноманітних методів економічних досліджень. Проте перевагу слід надавати тим, які дають можливість, при існуючій системі збору інформації про діяльність тих чи інших господарських структур, найбільш повніше вивчити ті чи інші аспекти їх функціонування. Те, що можна використати при вивченні діяльності крупних господарських формувань (зокрема державних) не завжди можливо застосовувати для фермерських і особистих господарств населення. Це обумовлено обсягом зібраної інформації. Обмаль даних про розвиток виробництва у цих господарствах обмежує, скажімо, використання економіко-математичних методів.

Основою для проведення досліджень функціонування господарських структур є статистичні матеріали, дані бухгалтерського і первинного обліку, власні спостереження. Статистичні матеріали, хоча і відображають виробничу діяльність господарств, проте вони не завжди повно і правдиво віддзеркалюють процеси їхньої діяльності.

Проте в сучасних умовах практично немає інших джерел інформації про фермерство крім статистичних збірників, тому необхідно користуватися в наукових дослідженнях саме цими матеріалами, піддаючи деякі дані сумніву, або на деякі мало звертаючи увагу. Це є характерно для проведення економічних досліджень суб'єктів і об'єктів господарювання.

Специфічність дослідження діяльності фермерських господарств в

Україні, на відміну від інших організацій та господарських структур у сільському господарстві, полягає в тому, що неможливо повною мірою використати історичний підхід. Вік їх існування досить короткий, а об'єктивність дослідження і полягає в тому, щоб розглянути об'єкт через призму минулого, оцінити сучасний етап розвитку і на основі цього заглянути в його майбутній стан. У цій науковій тріаді випадає одна важлива ланка – історичне минуле нашого вітчизняного фермерства. Для усунення цих прогалин ми передбачаємо вивчити минулий досвід функціонування фермерських господарств у зарубіжних країнах, а також деяких господарських формувань минулого нашого сільського господарства як у дорадянський, так і в радянський періоди.

Досвід розвитку фермерських господарств у зарубіжних країнах показує, що високі показники їх розвитку досягнуті саме завдяки комплексному підходу до вирішення проблем фермерства. Фактично кожне фермерське господарство націлене на найрезультативніше використання створених для нього умов діяльності, однак не кожному як із суб'єктивних, так і об'єктивних причин вдається досягти цієї мети.

Перспектива подальших досліджень. Існуюча методологія дослідження діяльності господарських формувань, хоча і дозволяє виявити основні закономірності їх розвитку, однак не повною мірою дає можливість дослідити причин невдач у процесах діяльності суб'єктів господарювання. Тому виникає необхідність розробки і впровадження таких методологічних підходів дослідження функціонування як особистої, так і фермерської господарки, щоб при наявній інформативній базі, використанні існуючих методів економічного аналізу, застосування сучасних технічних засобів обробки інформації домогтися якісної оцінки розвитку цих господарств у теперішніх умовах та обґрунтування їх розвитку на перспективу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Нелеп В.М. Планування на аграрному підприємстві: Підручник. – 2-ге вид., перероб. та доп. – К.: КНЕУ, 2004. – 495 с.
2. Мармуль Л.О. Ефективність функціонування обласного АПК в умовах ринкових відносин (питання теорії). – Херсон, 1999. – 48 с.
3. Мохненко, А.С. Становлення малого бізнесу регіону та підтримка його розвитку (на прикладі Херсонської області): дис. ... кандидата. екон. наук: 08.10.01 / Мохненко Андрій Сергійович. – Київ, Ради по вивченню продуктивних сил України Національної академії наук України 2002. – 176 с.
4. Регіональні агропромислові комплекси України: теорія та практика розвитку / П.П. Борщевський, В.О. Ушкаренко, Л.Г. Чернюк, Л.О.Мармуль / Під ред. П.П.Борщевського. – К.: Наук.думка, 1996. – 262 с.
5. Сучасна аграрна політика України: проблеми становлення / За ред. П.Т. Саблука, В.В. Юрчишина. – К., 1996. – 664 с.

6. Шульський М.Г. Особисті господарства населення: стан, можливості і перспективи // Монографія. – Львів : Видавництво “Край”, 2003. – 280 с.

Анотація

Мохненко А.С. – Методологічні основи функціонування малих господарських формувань у сільському господарстві.

У статті розглядається теоретико-методологічні засади дослідження діяльності господарств населення та також класичних фермерських господарств. Зокрема обґрунтовується, що методологічні підходи дослідження діяльності організаційно-господарських структур в АПК повинні носити комплексний характер. При вивченні функціонування будь-якого господарського утворення слід використовувати ті аспекти, які враховують найхарактерніші особливості для діяльності того чи іншого господарства.

Аннотация

Мохненко А.С. – Методологические основы функционирования малых хозяйственных формирований в сельском хозяйстве.

В статье рассматриваются теоретико-методологические принципы исследования деятельности хозяйств населения и также классических фермерских хозяйств. В частности обосновывается, что методологические подходы исследования деятельности организационно-хозяйственных структур в АПК должны носить комплексный характер. При изучении функционирования любого хозяйственного образования следует использовать те аспекты, которые учитывают самые характерные особенности для деятельности того или другого хозяйства.